

Четвертим компонентом є система професійних знань, навичок, умінь, які відповідають вимогам професійної діяльності, функціям і обов'язкам майбутнього фахівця, що закріплено в його кваліфікаційній характеристиці.

Висновки. Професіоналізм, який є суттєвою складовою професіональної діяльності фахівця, базується на послідовній підготовці і професійному становленні у період навчання у вищому навчальному закладі. За період навчання у ВНЗ необхідно оволодіти елементами професійної культури, рефлексією, основними функціями: виховною, освітньою, організаційною, науковою, опановувати модель професійної діяльності. Ці завдання можуть бути виконані за умови виникнення в особистості тих професійних якостей, які відповідають найголовнішим вимогам, що їх висуває професія вчителя, педагога, викладача.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2004 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2004.

ХАУСТОВА О.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЧИТЕЛЯ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Державна програма “Вчитель” наголошує на тому, що “саме через діяльність педагога реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального й духовного потенціалу нації”. Педагог, як носій духовної культури, покликаний збагачувати особистість дитини, надаючи їй зразок ціннісного ставлення до людини, істини, краси й любові, розвиваючи завдяки власній внутрішній роботі духовний потенціал молоді. Цим пояснюється необхідність ретельного ставлення держави до розвитку духовного потенціалу вчителів, до внесення докорінних змін в організацію системи неперервної післядипломної освіти, яка має стимулювати потребу в духовному саморозвитку та духовній самореалізації, сприяти професійному зростанню.

За певних науково обґрунтованих педагогічних умов безперервна післядипломна освіта може бути визначальним чинником подолання бар'єрів духовного розвитку та саморозвитку вчителів. Однак практика підготовки педагогів один раз на п'ять років на короткотривалих курсах протягом двох-трьох тижнів в інститутах післядипломної педагогічної освіти унеможлиблює істотний вплив на їх духовну сферу. Існуючі зміст і форми післядипломної освіти не сприяють вирішенню проблеми. У міжкурсовий період педагог залишається на самоті з неоднозначними ситуаціями духовного змісту, що постійно виникають та ефективно розв'язання яких залежить від рівня розвитку духовного потенціалу оточуючого середовища. Виникає потреба у пошуці інноваційних форм, методів, змісту та науково-методичного забезпечення більш інтенсивного розвитку духовного потенціалу педагогів у курсовий і міжкурсовий період у закладах післядипломної педагогічної освіти. На це вказують і останні державні документи. Так, у “Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір” наголошено на необхідності приведення змісту підготовки педагогічних та науково-педагогічних працівників у відповідність із змінами, що відбуваються в духовній сфері.

Зважаючи на актуальність проблеми, закономірним є збільшення кількості наукових досліджень духовного розвитку особистості, зокрема існуючих можливостей розвитку духовного потенціалу вчителів у системі післядипломної освіти, яка є найбільш гнучкою складовою процесу їх фахового та особистісного зростання.

Філософські погляди на проблему розвитку духовності особистості відображено у працях Аристотеля, Платона, Г. Сковороди, М. Бердяєва, В. Соловйова, П. Сорокіна, П. Юркевича, Е. Гуссерля, П. Козловськи, Е. Муньє, С. Франка, М. Фуко, Ю. Хабермаса, А. Швейцера, М. Шелера, К. Ясперса та ін.

Духовний розвиток особистості є центром досліджень багатьох сучасних філософів (І. Гудима, Н.Єфімова, Н. Звонко, О. Марченко, А. Поцілуйко, Г. Подолян, І. Петрова, П. Сімонов, В. Сергієнко, С. Хрипко, А. Ярошенко та ін.), психологів (І. Бех, М. Боришевський, О. Зеличенко, О. Климишин, Н. Коваль, Н. Кордунова, О. Любченко, В. Москалець, Б. Нічипоров, Е. Помиткін та ін.) та педагогів (І. Бужина, О. Горожанкіна, К. Журба, І. Зязюн, Є. Коцюба, В. Кудрявцева, Ж. Петрочко, М. Сова, К. Фоменко, С. Черніков, Н. Чепіга, Г. Шевченко та ін.), але якщо йдеться про особистість учителя, то коло досліджень стає досить обмеженим. Формування духовної культури вчителя в процесі післядипломної освіти досліджено О. Бабченко. Історичний аналіз виховання духовності особистості вчителя (кінець XIX – початок XX ст.) проведено С. Черніковим. В. Кудрявцевою розглянуто розвиток духовної культури педагога у системі підвищення кваліфікації. О. Горожанкіною вивчено формування духовної культури студентів музично-педагогічних факультетів. Сутність духовного потенціалу людини дослідив М. Савчин. Проблема формування духовного потенціалу розкрито О. Олексюк стосовно студентської молоді у сфері музичного мистецтва. В. Вербецем вивчено духовно-творчий потенціал студентської молоді.

Духовно-інтелектуальна теорія “ноосферної людини” В. Вернадського вказує на те, що духовний розвиток людини гармонізує не тільки її власне життя, але й життя всієї планети, надаючи шанс уникнути глобальної катастрофи.

І. Зязюн та Г. Сагач, розробляючи педагогіку нового тисячоліття, вирізняють духовно-душевну основу, вводять термін “духовна педагогіка” або “педагогіка духовності”, метою якої є сприяння максимально ефективному духовному розвитку особистості, формуванню духовної культури через такі форми суспільної свідомості, як наука, мистецтво, мораль, релігія, освіта. І. Бехом визначено основні принципи й завдання педагогіки духовно значущої дії.

Аналіз наукових праць з означеної проблеми засвідчує, що глибоко розкритими є наукові основи розвитку духовності людини, самореалізації її потенціалів, але питання теоретичного обґрунтування специфічного змісту й шляхів розвитку духовного потенціалу вчителів у системі безперервної післядипломної педагогічної освіти залишається слабкодослідженим.

Цим пояснюється ряд невирішених у системі післядипломної освіти суперечностей між:

- тенденцією всесвітньої глобалізації та потребою у збереженні національних цінностей, етноментальних рис і духовності народів усіх країн;
- потребою соціуму в духовному відродженні та відсутністю науково обґрунтованої концепції розвитку духовного потенціалу вчителя як джерела морально-ціннісного, естетичного та інтелектуального оновлення суспільства;
- потребою вчителів у розвитку духовного потенціалу протягом усього життя та відсутністю науково-методичного забезпечення неперервної підтримки

їхнього духовного саморозвитку у курсовий і міжкурсний період у системі післядипломної педагогічної освіти;

- необхідністю налагодження духовної взаємодії суб'єктів післядипломного педагогічного процесу й переважанням монологічного підходу у системі післядипломної освіти;

- неповторністю й унікальністю розвитку духовного потенціалу вчителя й тенденціями технологізації післядипломної педагогічної освіти, недосконалістю індивідуалізації й гуманізації післядипломного педагогічного процесу.

У зв'язку з тим, що проблема розвитку духовного потенціалу вчителів у системі безперервної післядипломної педагогічної освіти дотепер не стала предметом спеціального науково-педагогічного дослідження, необхідністю є її теоретична і практична розробка. Тому *метою статті* є висвітлення концептуальних підходів до розвитку духовного потенціалу вчителів у системі післядипломної освіти.

Аналіз філософських і культурологічних концепцій розвитку духовності, професіоналізму, потенціалів особистості дав змогу визначити провідні концептуальні ідеї, що стали підґрунтям для визначення таких теоретико-методологічних засад процесу розвитку духовного потенціалу вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти:

- притаманність людині духовного потенціалу як невід'ємної інтегрованої якості особистості;

- взаємозв'язок духовного і професійного розвитку вчителя;

- залежність розвитку духовного потенціалу від соціального оточення, етноментальних особливостей та внутрішньої мотивації вчителя;

- можливість створення духовно збагаченого освітнього середовища, яке відрізняється особливостями складових, таких як: цільова, змістова, ресурсна, технологічна, управлінська й нормативна.

- необхідність врахування загальних закономірностей розвитку особистості, мотивації, вікових криз, індивідуальних особливостей вчителя під час розвитку його духовного потенціалу;

- можливість самостійного ціннісного вибору вчителем атеїстичної або релігійної основи розвитку власного духовного потенціалу;

- необхідність підготовки педагога до розвитку і реалізації духовного потенціалу у взаємодії з дитиною як ознаки сучасного педагогічного процесу;

- цілісність впливу на особистість, всі її підструктури дає змогу досягти гармонійного розвитку духовного потенціалу вчителя (етичного, естетичного, розумового), подолати еґо-центрованість, бар'єри духовного розвитку, сприяти вчинково-діяльнісній та особистісно-перетворювальній активності вчителя;

- поетапність процесу духовного розвитку особистості;

- збагачення сутності професіоналізму вчителя духовним змістом;

- розуміння екзистенційної ролі педагога як вчителя життя.

Концептуальні підходи до розвитку духовного потенціалу педагога в системі післядипломної освіти відображають:

- сутність духовного потенціалу особистості педагога, його компоненти і типи;

- взаємозв'язок професійного і духовного в розвитку духовного потенціалу педагога;

- етноментальну й громадянську забарвленість духовного потенціалу педагога;

- діалогічність, інтерактивну природу духовного становлення людини, що відбувається шляхом духовної взаємодії;
- єдність духовного саморозвитку та фасилітації духовних потенцій у післядипломному педагогічному процесі;
- необхідність організації духовно збагаченого освітнього середовища в системі післядипломної педагогічної освіти;
- спрямованість післядипломного освітнього процесу на індивідуалізацію й гуманізацію, що дає змогу долати специфічні для кожного бар'єри духовному розвитку та реалізувати духовні потенціали в професійній діяльності.

Окреслені положення потребують детальної конкретизації.

Центральною ідеєю концепції дослідження є положення про те, що кожна людина від народження має духовний потенціал, у якому інтегровано задатки й здібності, необхідні для розквіту творчості, діяльнісного втілення загальнолюдських цінностей Істини, Краси, Добра, любові до світу й людини, що уможлиблює життя, спілкування й професійну діяльність у переживанні спокою, радощів і щастя. Залежно від індивідуальних особливостей світогляду духовний потенціал може базуватися на атеїстичній ціннісній основі або на релігійному підґрунті.

Духовний потенціал є інтегральним утворенням, що в унікальній та неповторній комбінації поєднує можливе й дійсне, свідоме й несвідоме, суще й належне; взаємопов'язує здібності й здатності особистості до прийняття, переживання й творчого втілення у всіх сферах життєдіяльності базових загальнолюдських цінностей та індивідуальних ціннісних новоутворень. Духовний потенціал – особлива, здатна до саморозвитку система відновлюваних внутрішніх ресурсів духу людини, які виявляються в діяльності, що спрямована на творче втілення загальнолюдських потреб, цінностей й ідеалів у художньо-естетичній, інтелектуальній, моральній професійній діяльності, соціально значущих вчинках, самопізнанні й самотворенні. Духовний потенціал особистості є результатом соціального культурного впливу та самобудівництва й моральної творчості, естетичної й катарсичної діяльності, рефлексії, інтуїтивного осягання.

Ми підтримуємо думку Н. Коваль [2] про те, що у змісті професійного становлення спеціаліста духовність є невід'ємною складовою, що забезпечує його духовну і професійну зрілість. Питання розвитку духовного потенціалу професіонала є важливим, оскільки процес духовного розвитку особистості відбувається на шляху зростання професійної майстерності під час загострення суперечностей між особистісним потенціалом і можливостями його реалізації. Творче переосмислення наукових праць Н. Коваль дає змогу розглядати духовний потенціал як соціальну цінність, стрижневу особистісну якість, основу духовної самореалізації педагога в професійній діяльності.

Компоненти духовного потенціалу пронизують всі підструктури особистості, тому розвиток особистості і розвиток духовного потенціалу є взаємопов'язаними процесами, що зумовлюють діяльність, спілкування, творчість й самотворення людини. Специфічним для розвитку духовного потенціалу процесом є взаємоактивація процесів диференціації та інтеграції його компонентів.

За рівнем свідомості духовний потенціал може бути класифікований як індивідуальний і колективний. Індивідуальний духовний потенціал має витoki в колективному. Колективний рівень духовного потенціалу представлений загальнолюдськими й національними цінностями, ідеалами, нормами, науково-педагогічною, релігійною свідомістю та етноментальністю. Індивідуальний духовний потенціал

відрізняється неповторністю й унікальністю поєднання його складових, що генетично й соціально зумовлені.

У контексті педагогічного дослідження доцільно взяти за основу класифікацію духовного потенціалу на етичний, естетичний й розумовий, розглядати кожен з цих типів в аспекті центрованості на себе, соціум або Бога, та спрямованості на вчинкову або самоперетворювальну діяльність на творчому або репродуктивному рівні, враховуючи емоційно-почуттєві характеристики та міру свідомого й несвідомого у духовному самовияві.

Духовний потенціал вчителя як інтегроване явище гармонійно або диспропорційно поєднує його складові компоненти. Переважання одного більш розвинутого компонента зумовлює тип духовного потенціалу.

Етичний, естетичний та розумовий типи духовного потенціалу вчителя мають характерні особливості, які зумовлюються педагогічною свідомістю, спрямованістю й діяльністю.

Етичний тип духовного потенціалу характеризується переважанням моральної свідомості, етичної оцінки явищ зовнішнього й внутрішнього світу над естетичною та розумовою. Загальнолюдська цінність Добро стає провідною, спрямовує життєдіяльність педагога на її ствердження у стосунках з дітьми, колегами, адміністрацією, батьками, громадськістю. Цей тип духовного потенціалу дає змогу вчителю досягати значних успіхів у виховній діяльності, зумовлює високу мотивованість до неї.

Естетичному типу духовного потенціалу притаманна зосередженість на реалізації цінності Краси у сучасному світі, ствердженні у власній життєдіяльності довершеності зовнішнього світу і внутрішнього, духовного осередку людини. Людина прагне до краси стосунків і вчинків, творчих праць, художнього відображення дійсності. Потребою стає катарсичне очищення у контакті з творами мистецтва. Цей тип духовного потенціалу тісно пов'язаний з емоційною сферою людини, її художньою обдарованістю, естетичним смаком. Вчитель з етичним типом духовного потенціалу здатний найбільш повно розвивати естетичну сферу учнів, має усвідомлену потребу в естетичному перетворенні дійсності.

Розумовий тип духовного потенціалу виявляється у прагненні розширити розуміння істини, в усвідомленні її як еволюційного процесу, а не сталої характеристики; інтуїтивному та емпіричному осягненні світу, самопізнанні. Інтелектуальна сфера людини, пізнавальні процеси у цьому випадку відіграють провідну роль у проявах духовного потенціалу в діяльності і спілкуванні. Цей тип духовного потенціалу надає вчителю значну мотивацію й широкі можливості успіху в навчальній і дослідній діяльності. Вчителів з розумовим типом духовного потенціалу відрізняє розвинута потреба у пізнанні, вміння демонструвати мудрість і кмітливість, поєднувати їх з самовиявом духовного досвіду, вчинками по істині; здатність мислити критично й самокритично; здатність до рефлексії, самопізнання, переосмислення й коректування життєвих явищ відповідно до загальнолюдських цінностей; єдність перетворювального, пізнавального та ціннісного світовідношення, екзистенціальна рефлексивність, розуміння сенсу свого життя.

Слід зауважити, що розвиток інтелектуальної сфери людини у відриві від духовного розвитку є основою духовної кризи особистості й суспільства, а когнітивні утворення здатні сприяти духовному розвитку й гальмувати його, залежно від їх спрямованості.

Духовність як феномен внутрішнього світу людини постає тісно пов'язаною з інтелектуальними процесами та когнітивними утвореннями, але ними не обмежується. Когнітивні утворення здатні сприяти духовному розвитку й гальмувати його, залежно від їх спрямованості. Звільнення від негативних суджень та прийняття позитивних створює умови для розвитку духовного потенціалу особистості. Значним фактором впливу на духовний розвиток є образ "Я" педагога та його уявлення про "Я" іншого, особливо дитини. Педагогічну свідомість на цьому етапі, як свідчать дослідження, характеризує уявлення про власне "Я" як про духовне, а про "Я" дитини – як про таке, у якому духовна сфера нерозвинута. Ця суперечність зумовлює негативне ставлення до одухотворення педагогічного процесу й перешкоджає розвитку й реалізації духовного потенціалу педагога.

Базуючись на дослідженнях Н. Коваль, ми вважаємо розвиток духовного потенціалу процесом, який характеризується гетерохронним формуванням і вдосконаленням структурних компонентів, що його утворюють, відбувається під впливом стихійних та спеціально створених умов, залежить від внутрішніх чинників та зовнішніх факторів впливу, від інтенсивності духовних пошуків особистості, які стають найбільш гострими в періоди життєвих суперечностей, вікових криз, складних ситуацій (професійних зокрема), світоглядних колізій.

Як сумарна характеристика духовності особистості, духовний потенціал педагога має громадянську забарвленість, спираючись на громадянські й національні цінності, потреби, патріотизм, любов до Батьківщини, дух народу, його менталітет, національну свідомість, соціальну, морально-естетичну громадянську позицію, особистісну відповідальність за перетворення в економічному, соціально-політичному й духовному житті.

Духовний потенціал українця, вчителя зокрема, має специфічні етноментальні риси (як позитивні, так і негативні), що визначають систему ставлень, цінностей та ідеалів людини. Ставлення українського педагога до людини характеризують такі риси, як гуманізм, доброта, людяність, толерантність, віротерпимість, визнання рівних прав людей; до влади – анархізм, волелюбність; до праці – порядність, охайність, працьовитість, ощадність; до краси – естетизм, ліризм, поетичність, романтизм, тяжіння до світла, добра, краси; до Батьківщини – патріотизм, народність, "обоження землі", соборність (єднання людей на ґрунті толерантності). Емоційність, кордоцентричність як національна риса визначає чуттєвість, вразливість, інтуїтивність, образне мислення українського педагога.

Специфічною ознакою української духовності є її релігійність, спрямованість на ідеал святості на шляху творення власної особистості, її гармонійної чистоти й цілісності у спів-бутті з Богом з позицій активного волевиявлення людини. Етноментальною особливістю духовного потенціалу українського педагога є пріоритетність моральних аспектів духу, спрямованість на проблеми змісту буття, покликання бути творцем своєї духовності. Бар'єрами розвитку духовності українського педагога є заздрість, егоїстичні тенденції, комплекс меншовартості, комплекс "скривдженого". Позитивні риси етноментальності українського педагога є підґрунтям особливого значення на шляху розвитку його духовного потенціалу.

Однак педагогу як духовній особистості необхідним є усвідомлення себе не тільки громадянином України, але й відчуття "єднання людини з самим собою, іншою людиною, природою, суспільством і вищими силами" (В. Мурашов). Ми бачимо діалектичну єдність громадянського, національного й загальнолюдського у духовному потенціалі педагога. Гуманістична орієнтація педагога характеризує його

го громадянськість, виявляється у професійній діяльності, впливає на формування духовного світу й громадянськості дитини.

Професійний і духовний розвиток педагога відбувається у єдності та взаємозалежності. Під час своєї професійної діяльності вчитель долає кілька вікових криз, зокрема кризу тридцяти років, що вимагає переосмислення цінностей, норм, ідеалів, сенсу життя, та кризу середини життя, що супроводжується критичною оцінкою і переоцінкою досягнутого в житті.

Педагогічна діяльність являє собою поле для розвитку й реалізації духовного потенціалу вчителя у взаємодії з іншими суб'єктами педагогічного процесу та об'єктивно існуючою дійсністю. Навчання й виховання дитини набуває ознак духовної взаємодії з педагогом як носієм духовного потенціалу. У цьому трактуванні ми виходимо з позицій Т. Сущенко, яка розуміє педагогічний процес як взаємне духовне збагачення педагогів і дітей в умовах сприятливого психологічного клімату взаємовідносин, загальної діалогічної культури, інтелектуальної співтворчості [8].

Духовне становлення людини зумовлено її інтерактивною природою, є діалогічним, відбувається шляхом духовної взаємодії. Розкриття змісту освіти не може бути духовно продуктивним, якщо відбувається без духовної взаємодії.

Духовна взаємодія є різновидом міжособистісної взаємодії, взаємовпливом ідеалів, цінностей, переживань, потреб, інтересів, особистісних смислів, що сприяє саморозумінню, самобудуванню й самореалізації духовних потенціалів кожного з її учасників в процесі обміну діями і спілкування, саморозкриття та спрямованості один на одного.

У процесі духовної взаємодії поєднується особистісне й діяльнісне, відбуваються глибинні зміни у свідомості її суб'єктів, пов'язані циклічною залежністю, які виявляються в духовній активності та духовному єднанні.

Існують необхідні передумови духовного самовияву педагога в спілкуванні з дитиною, якими є потреба в спілкуванні на духовному рівні, розвинуті комунікативні вміння будувати духовні стосунки, проблемність спілкування та подолання комунікативних бар'єрів педагога.

Від особливостей спілкування і мовлення залежить глибина самовияву духовного потенціалу вчителя. Особливістю мовлення вчителя має бути його діалогічність, використання прийомів перефразування, техніки "Я-висловлювання" для більш повного взаєморозуміння, особистісного саморозкриття, спрямованість на досягнення згоди, спільної діяльності, заснованої на мотивах кооперації і альтруїзму, уникнення проявів агресії, спроб приниження особистості. Умовою духовного спілкування є конгруентність, розуміння іншої людини, вміння поставити себе на місце партнера, уподібнитися йому через емоційний відгук (емпатію) завдяки стійкому позитивному ставленню до нього. Істинно духовне спілкування здатне підійматися на рівні творчості. При такому спілкуванні неможливе маніпулювання і досягання на відчуття власної гідності іншої людини.

Розвиток духовного потенціалу вчителів постає одночасно як процес духовного саморозвитку та як фасилітація духовних потенцій у післядипломному педагогічному процесі. Подолання ціннісної невизначеності педагогічної діяльності, екзистенційне й аксіологічне спрямування є необхідними напрямками підготовки вчителів у системі безперервної післядипломної педагогічної освіти.

Людина, маючи відносно соціальну самостійність, взаємодіє з соціальним середовищем, включена до системи взаємодії "людина – близьке оточення – суспільство – країна – Земля – Всесвіт". На процес розвитку духовного потенціалу вчи-

теля впливають родина, педагогічний колектив освітнього закладу, гуманітарне середовище в системі післядипломної педагогічної освіти, сучасний соціокультурний контекст. Ці соціальні умови можуть як сприяти, так і гальмувати духовний розвиток особистості.

Професійний і духовний розвиток особистості педагога перебуває під впливом ускладнень у неоднозначних педагогічних ситуаціях, які зумовлюють потребу у підтримці розвитку духовного потенціалу вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти, створення специфічного духовно збагаченого освітнього середовища.

Духовно збагачене освітнє середовище в системі післядипломної педагогічної освіти – це сукупність духовно-матеріальних умов функціонування системи післядипломної педагогічної освіти, зовнішніх факторів, що забезпечує можливості для розвитку духовного потенціалу педагога, його самоактуалізації й самореалізації в професійній діяльності. Духовно збагачене освітнє середовище включає систему необхідних умов та зв'язків, має власні особливості, відрізняється особливостями складових, таких як: цільова, змістова, ресурсна, технологічна, управлінська й нормативна.

Цільова складова духовно збагаченого освітнього середовища в післядипломному педагогічному процесі має визначатися такими особливостями, як: 1) спрямованість освіти на мету духовного розвитку її суб'єктів, ідеал педагога з розвинутим духовним потенціалом, збагачення змісту післядипломної педагогічної освіти, використання спеціальних технологій і ресурсів, умов, налагодження необхідних зв'язків; 2) врахування завдань розвитку етичної, естетичної, розумової складової духовного потенціалу; 3) ціннісна спрямованість післядипломного педагогічного процесу.

Однією з важливих цілей стає розвиток у педагогів таких важливих рис, як: 1) розуміння розвитку духовного потенціалу як одного із сенсів життя, особистісної потреби і професійної необхідності; 2) здатність до саморозвитку, розкриття духовних потенціалів, рефлексії діяльності; 3) орієнтованість на духовну взаємодію, що виявляється у відвертості, доброзичливості, саморозкритті, відкритості до духовного перетворення, зростання у спілкуванні й творчості; 4) потреба в пізнанні й духовному самопізнанні, розширенні власного духовного досвіду, знань у галузі духовної педагогіки; 5) потреба в досягненні далеких духовних цілей; почуття гармонії від успішності духовної діяльності.

Ідеалом стає педагог – національно свідомий та духовно розвинутий громадянин, фахівець, носій кращих надбань національної та світової культури, здатний до саморозвитку і самовдосконалення, гармонійно розвинутий в етичному, естетичному та теоретичному плані, здатний до творчості, соціально активних дій на захист духовних цінностей, наділений глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, почуттями. Він характеризується усвідомленням своїх духовних потенційних можливостей, глибоким розумінням суті ідеалу педагога з позиції духовності, чітким баченням перспективи розвитку свого духовного потенціалу; розвинутою здатністю до вибору стратегії духовного саморозвитку, тактики вирішення професійних і особистих проблем з урахуванням духовного досвіду; переважанням духовних ціннісно-сміслових орієнтирів, глибоким розумінням свого покликання, духовних потреб, здатністю до їх ствердження в професійній діяльності, духовній взаємодії при тонкому використанні інтуїції. Думки, відчуття і вчинки педагога гармонійно виражають його духовне устремління. У дитині педагог бачить духовне “Я”, прагне до його розвитку.

Ціннісна орієнтація післядипломного педагогічного процесу базується на пріоритеті гуманістичних цінностей і принципів.

Змістова складова освітнього середовища визначається поглибленням акмеологічного, гуманістичного, аксіологічного, психологічного, національного й культурологічного наповнення змісту післядипломної освіти. Засвоєння духовних понять, таких як “любов”, “істина” тощо, з погляду поєднання особистого досвіду вчителя й наукових надбань дає змогу створити індивідуальне “духовне поле” (термін Н. Коваль), забезпечити поширення цінностей в оточуючий духовний простір, сприяти повній самореалізації духовного потенціалу.

Ресурсна складова містить сукупність фінансових, енергетичних, духовних, інформаційних, кадрових, матеріальних ресурсів та архітектурно-естетичні, санітарно-гігієнічні й психолого-педагогічні компоненти.

Спираючись на дослідження В. Крижка [4], можна стверджувати, що освітнє середовище має включати духовно-ідейні інформаційні потоки, духовну продукцію: ідеї, знання, образи, цінності державної ідеології, наукові, етичні, релігійні й естетичні цінності, такі як романтизм, мрія, цілеспрямованість, духовна велич людини, таємниця змісту і цілі людського життя.

Специфічним інформаційним ресурсом сучасності є інтернет-ресурси. Інтернет-спілкування дає змогу долати просторово-часові перешкоди духовному обміну між людьми. Комунікація в комп’ютерних мережах (у віртуальних соціумах, поза ними) виступає як глибоко особистісний процес, який знижує вплив захисних механізмів особистості, зовнішньої мотивації і розвиває внутрішню, дає можливість задовольняти духовні потреби, знаходити однодумців і здійснювати духовну взаємодію з ними, переходити від формального спілкування до більш глибоких особистісно-інтимних комунікативних рівнів, відкритості і толерантності.

Що стосується кадрових ресурсів, то слід зазначити, що спеціальної підготовки вимагають викладачі системи післядипломної освіти, методисти райметодкабінетів, керівники методичних об’єднань та ін.

Базуючись на висновках С. Вершловського, ми вважаємо, що викладач в системі післядипломної педагогічної освіти виступає у кількох іпостасях. Як “лікар-психотерапевт” він надає допомогу у відновленні мотивації до освітньої і професійної діяльності на духовних засадах, зниженні рівня тривожності вчителів; як “експерт” володіє змістом андрагогічної і професійної, духовної діяльності вчителів; як “консультант” володіє методологією андрагогічного супроводу саморозвитку духовного потенціалу вчителів, допомагає у створенні проектів професійного, особистісного, духовного розвитку.

Матеріальні ресурси включають навчальні приміщення, *засоби навчання*, до складу яких входить сукупність матеріальних об’єктів, які можуть використовуватися учасниками навчально-виховного процесу. На думку В. Крижка, “матеріальні предмети мають цінність, оскільки сприяють залученню в діяльність, спілкування, розвивають особистість з інтелектуального, морального, емоційного погляду” [4, с. 34]. Наявність ресурсів для створення музичного фону, художньої творчої діяльності також сприяє розвитку духовного потенціалу педагога. Наявність комп’ютерних класів з можливістю виходу в Інтернет-простір дають нагоду використовувати специфічні інформаційні ресурси. Тобто ресурси перебувають у взаємозалежності і взаємозв’язку, впливають на створення психологічної атмосфери, яка впливає на розвиток духовних стосунків між суб’єктами післядипломного педагогічного процесу.

Технологічна складова містить базові технології роботи з педагогами в системі післядипломної освіти, що сприяють розвитку духовного потенціалу, серед яких: технології інтерактивного навчання, гуманізації, індивідуалізації, інформаційно-комунікативні технології, особистісно орієнтовані, проектні, арт-технології, технологія майстерень, здоров'язбереження, саморозвитку тощо. Для реалізації цих технологій необхідні відповідні методи (активні, ігрові, проектні, проблемні, пошукові, творчі, інформаційні, комп'ютерні, діалогічні, мультимедійні, комунікативні, інтерактивні тощо) та дидактичні стратегії.

Індивідуалізація є необхідною умовою розвитку духовного потенціалу педагога в післядипломному педагогічному процесі, передбачає визначення та розвиток духовних здібностей, задатків, нахилів, ідеалів, мотивації духовного саморозвитку за допомогою оптимального вибору змісту, напряму, способів, прийомів, темпу розвивальної роботи. Визначення специфічних відмінностей духовного потенціалу педагогів, його складових має сприяти цілісному впливу на особистість, думки, почуття і вчинки, а не порушувати гармонійність, здійснюючи розвиток окремих її особливостей. Здійснення індивідуалізації розвитку духовного потенціалу неможливе без опори на власний духовний досвід педагога, духовну взаємодію, застосування діалогових форм спілкування, впливу мистецтва, художньо-творчої діяльності.

Управлінська складова, яку утворюють організаційні структури управління закладами освіти, спрямована на розвиток у суб'єктів післядипломного педагогічного процесу самоорганізації, самореалізації, самоактуалізації. Її особливістю є спрямованість на встановлення різноманітних, різнорівневих зв'язків з освітніми системами, суспільними організаціями. Управлінська діяльність відзначається узгодженням впливів складових освітнього середовища, впливів найближчого середовища, соціальних інститутів (колективу закладу освіти, творчих груп за інтересами, методоб'єднань, методкабінетів, інститутів післядипломної освіти) зі стійкими зовнішніми впливами.

Нормативна складова забезпечує зовнішню свободу для розвитку духовного потенціалу педагога, втілюючись у систему прав та обов'язків вчителя. Вона базується на державних документах, аналіз яких дає змогу стверджувати, що правом і обов'язком вчителя, вихователя є духовний розвиток дітей та власне духовне самовдосконалення.

Особливостями освітнього середовища як чинника розвитку духовного потенціалу вчителя є його гуманізація, адаптивність, інноваційність, багатовимірність, комфортність, творча атмосфера і духовне тло, сприятливий морально-психологічний клімат, цілеспрямоване проектування варіативного освітнього середовища. Мовні і мовленнєві характеристики духовного спілкування суб'єктів післядипломного педагогічного процесу, принципи духовної взаємодії, обміну духовним досвідом, рефлексивна спрямованість, використання музичного фону, мистецтва, налагодження зв'язків між фізичним, психічним, інтелектуальним, емоційним і духовним здоров'ям педагогів, викладачів, методистів сприяє одухотворенню освітнього середовища в системі післядипломної освіти.

Логіка духовного розвитку як творчого, детермінованого потребами, здібностями та здатностями особистості процесу зумовлює необхідність більш глибокої індивідуалізації й гуманізації, подолання технологізації і монологічного підходу у системі безперервної післядипломної освіти.

Педагогу необхідно засвоєння духовних понять, ідеалів, цінностей, закономірностей, прийомів духовного саморозвитку, розуміння власних духовних задатків, здібностей, розвиток умінь духовної взаємодії.

На розвиток духовного потенціалу особистості, її духовно-ціннісну спрямованість, емоційну, моральну, когнітивну сфери, духовні потреби та інтереси позитивно впливає музичне мистецтво, яке сприяє самопізнанню та здійсненню моральних вчинків. Різновидами впливу музичного мистецтва на особистість вчителя є психозберігаючий, катарсичний, когнітивний, громадянський, екзистенційний, аксіологічний, комунікативний, рефлексивний, творчий.

Одним з факторів духовного сходження особистості є подолання специфічних бар'єрів розвитку духовних потенціалів. Зовнішні та внутрішні бар'єри духовного розвитку особистості перебувають у взаємодії, але останні відіграють провідну роль. Серед внутрішніх бар'єрів можна виокремити кілька груп: мотиваційно-потребнісні, ціннісні, емоційні, когнітивні, вольові (поведінкові) бар'єри та характерологічні особливості. Гальмівний вплив на духовний розвиток педагога здійснює естетична та релігійна безграмотність, викривлений образ "Я", нерозуміння й неприйняття власної індивідуальності, протиставлення тілесного духовному. Парадоксальність духовного розвитку виявляється в тому, що одні й ті самі фактори можуть виступати як позитивними, так і негативними чинниками впливу. До цих факторів, наприклад, зараховують життєвий досвід.

Педагоги мають специфічні бар'єри духовного розвитку, які зумовлюють необхідність зовнішнього джерела, що стимулює роботу вчителя над собою, допомагаючи йому долати неадекватну пасивність як бар'єр на шляху духовного самовдосконалення.

Висновки. Отже, окреслені концептуальні підходи до розвитку духовного потенціалу педагога вимагають суттєвих змін у процесуальній та змістовій складовій післядипломного освітнього процесу. В умовах постійних соціальних, економічних, політичних криз такі зміни дають змогу педагогу за рахунок внутрішніх глибинних перетворень досягати духовної рівноваги й сприяти духовному розвитку дітей, гармонізуючи суспільство.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у розробці науково-методичного забезпечення реалізації концептуальних підходів до розвитку духовного потенціалу педагога в системі післядипломної педагогічної освіти.

Література

1. Зеличенко А.И. Психология духовности / А.И. Зеличенко. – М. : Изд-во трансперсонального ин-та., 1996. – 400 с.
2. Коваль Н.А. Духовность в системе профессионального становления специалиста : дис. на соискание научной степени д-ра психол. наук : 19.00.13 / Н.А. Коваль. – М., 1997. – 464 с.
3. Крымский С.Б. Контуры духовности: Новые контексты идентификации / С.Б. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 11. – С. 21–28.
4. Крижко В.В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою. навч. посіб. / В.В. Крижко, І.О. Мамаєва. – К. : Освіта України, 2005. – 217 с.
5. Олексюк О.М. Формування духовного потенціалу студентської молоді в процесі професійної підготовки : дис. на соискание научной степени доктора пед. наук : 13.00.04. – 13.00.01 / О.М. Олексюк. – К., 1997. – 333 с.
6. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості / Е.О. Помиткін. – К. : Наш час, 2005. – 280 с.
7. Савчин М.В. Духовний потенціал людини / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ : Вид-во "Плай" Прикарпатського університету, 2001. – 203 с.
8. Сущенко Т.І. Особливості особистісно орієнтованого педагогічного процесу / Т.І. Сущенко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. праць / [ред. кол. Сущенко Т.І. та ін.]. – К. ; Запоріжжя, 2001. – Вип. 19. – С. 3–6.